

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО БАТЬКІВ
ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ»**

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
PO1-M22 групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Гусар Вероніка Василівна

Керівник:
Московчук Людмила Миколаївна,
кандидат педагогічних наук
старший викладач

Рецензент:
Галаманжук Леся Людвигівна,
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри теорії та
методик дошкільної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ.....	10
1.1 Формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків як наукова проблема	10
1.2 Характеристика суттєвих ознак традиційного ставлення дітей до батьків в Україні.....	23
1.3 Психологічні закономірності прояву шанобливого ставлення до батьків у дітей молодшого шкільного віку	37
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ	50
2.1 Педагогічні умови формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки	50
2.2 Зміст і процедура роботи з підвищення рівнів сформованості шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки.....	62
2.3 Аналіз результатів дослідно-експериментального дослідження	78
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95
ДОДАТКИ.....	101
Додаток А. Анкетування молодших школярів щодо виявлення у них сформованості шанобливого ставлення до батьків	101
Додаток Б. Сценарій родинного свята.....	103

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Різка зміна пріоритетів, поява нових цінностей та переорієнтація поглядів щодо значущості тих чи інших моральних якостей часто призводять до занепаду духовної сфери життєдіяльності як суспільства в цілому, так і окремої особистості. Падіння моральних орієнтирів, знецінення позитивних відносин між людьми сприяє появі широкого спектру соціальних проблем (утворення ціннісно-нормативного вакууму, зниження авторитету батьків, старшого покоління), які стосуються молодого покоління і, на жаль, дестабілізують його становище у реаліях сучасного світу.

Ставлення до батьків, вчителів, старшого покоління, однолітків, до зовсім незнайомих людей може різнитися, але воно зобов'язане бути шанобливим. Потрібно навчити дітей бачити та шанувати особливості кожної людини за фізичним, розумовим розвитком, творчим потенціалом, професійністю, походженням, соціальним статусом і т. ін.

Необхідність зміцнення сім'ї, поліпшення стосунків між батьками і дітьми спонукає до вивчення і відродження традиційних та пошуку нових шляхів виховання в дітей шанобливого ставлення до батьків на основі осучаснення і широкого використання засобів етнопедагогіки, всебічного врахування умов нинішнього життя та менталітету нашого народу.

Молодший шкільний вік особливо сприятливий для формування у дітей шанобливого ставлення до батьків. Діти цього віку характеризуються підвищеною сприйнятливістю до зовнішніх впливів, здатністю до наслідування, вірять у безумовність і необхідність моральних норм. Саме це і відіграє вирішальну роль в успішному формуванні у них шанобливого ставлення до батьків.

Пошана до батьків як категорія морального виховання завжди була в центрі уваги вітчизняних філософів, письменників, педагогів, психологів: Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Сухомлинського, А. Макаренка, М. Коцюбинського, І. Франка, Т. Шевченка, та ін. В історико-педагогічній спадщині видатних діячів представлено ідеї народної педагогіки щодо виховання дітей, і на їх основі створюються умови для формування в молоді таких моральних рис, як пошана до батьків, повага до старості.

Різні аспекти проблеми формування шанобливого ставлення до батьків досліджували українські вчені (Ш. Амонашвілі, Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, О. Бутенко, Л. Гончар, О. Кононко, В. Котирло, В. Крижко, Л. Князева, А. Курчатова, Г. Лаврентьева, І. Луценко, Л. Островська, О. Петренко, Т. Поніманська, О. Радул, Н. Сивачук, М. Стельмахович, Т. Титаренко, В. Ткач, О. Чорна та ін.). Науковці одностайно стверджують, що в період молодшого шкільного віку формуються важливі духовно-моральні якості особистості та риси характеру, що мають винятково важливе значення для всього подальшого життя й діяльності людини.

А. Курчатова зазначає, що «шанування старших, турбота про них, обережне й ніжне ставлення до матері, повага до батька й захоплення ним – неодмінна умова розвитку всіх громадянських почуттів особистості, виховання високої культури людини» [22, с. 4].

Н. Чорна доводить, що «важливою умовою успішного виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до батьків є продумана система діяльності вчителя. Безсистемність призводить до того, що увага дітей нерідко акцентується на другорядному, а найважливіші правила залишаються поза увагою учнів і не засвоюються ними» [59, с. 18].

Незважаючи на численність наукових напрацювань із проблеми морального виховання здобувачів початкової освіти, залишаються недостатньо вивченими особливості й основні напрями діяльності вчителів початкових класів щодо формування шанобливого ставлення молодших

школярів до батьків засобами етнопедагогіки як важливого складника морального виховання.

Отже, огляд досліджень і сучасної практики початкової освіти виявив низку суперечностей між:

– соціальною вагомістю проблеми й недостатнім її вивченням та переосмисленням педагогами і батьками;

– значними потенційними можливостями етнопедагогіки щодо розвитку шанобливого ставлення молодших школярів до батьків та її поверховим використанням у практиці початкової школи;

– важливістю забезпечення сприятливих педагогічних умов формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки та недостатністю організаційно-методичного забезпечення цього процесу.

Виявлені суперечності підтвердили актуальність проблеми і зумовили вибір теми магістерського дослідження: **«Формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки».**

Об'єкт дослідження – процес формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки.

Для досягнення мети дослідження ставилися такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз стану досліджуваної проблеми у педагогічній теорії та вітчизняній виховній практиці. Уточнити сутність понять «шанобливе ставлення до батьків», процес формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки».

2. Охарактеризувати суттєві ознаки традиційного ставлення дітей до батьків в Україні.

3. З'ясувати психологічні закономірності прояву шанобливого ставлення до батьків у дітей молодшого шкільного віку.

4. Конкретизувати критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості шанобливого ставлення молодших школярів до батьків.

5. Визначити педагогічні умови формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки.

6. Упровадити педагогічні умови формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки та експериментально перевірити їхню ефективність.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що ефективність формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки може бути успішною в разі дотримання таких педагогічних умов, як: збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складових шанобливого ставлення молодших школярів до батьків у позаурочній діяльності на основі народного фольклору; узгодження виховних позицій вчителів і батьків у формуванні шанобливого ставлення молодших школярів до батьків на засадах етнопедагогіки; організація спільної культурно-дозвілєвої діяльності батьків і учнів початкових класів народознавчого змісту, спрямованої на формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження:**

– теоретичні: вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури для обґрунтування теоретичних засад дослідження, визначення педагогічних умов формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки;

– емпіричні: анкетування, бесіди, цілеспрямовані педагогічні спостереження, констатувальний, формувальний і контрольний етапи педагогічного експерименту для перевірки ефективності педагогічних умов

формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки;

– статистичні: методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу експериментальних даних.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що:

- виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки;

- конкретизовано критерії та показники сформованості шанобливого ставлення молодших школярів до батьків: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний;

- уточнено суть понять «формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків», «процес формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки»;

- подальшого розвитку набули положення про потенціал етнопедагогіки щодо формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні педагогічних умов формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки. Основні положення магістерського дослідження можуть бути використані в освітньому процесі початкової школи, в укладанні методичних посібників з проблем виховання учнів початкових класів, для розширення змісту курсу лекцій та практичних занять з навчальної дисципліни «Методика формування базових якостей особистості молодшого школяра» для здобувачів педагогічних закладів вищої освіти, у системі післядипломної педагогічної освіти, проходженні навчальної та виробничої педагогічних практик в початковій школі, написанні курсових та магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати дослідження обговорювалися під час виступів на засіданнях кафедри теорії і методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка (2022-2023, 2023-2024 н. рр.) і 8 конференціях: III Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти й молодих вчених «Дошкілля в сучасному освітньому просторі: досвід, інновації, перспективи» (15 березня 2023 року на базі кафедри теорії та методик дошкільної освіти в К-ПНУ імені Івана Огієнка) – *«Наступність у вихованні шанобливого ставлення до батьків у старших дошкільників та молодших школярів»*; VI Всеукраїнська науково-практична конференція (заочна форма) «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (15-16 березня 2023 року, м. Кам'янець-Подільський) – *«Роль народних прислів'їв та приказок у формуванні шанобливого ставлення молодших школярів до батьків»*; Всеукраїнська науково-практична конференція «Інновації в освіті: закономірності, тренди, потреби» (28 березня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський) – *«Сучасні засоби формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків»*; Наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2022 р. (Кам'янець-Подільський, 4-5 квітня 2023 р.) – *«Формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків у працях вчених минулого та сучасності»*; IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної та початкової освіти» (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 5-6 квітня 2023 р.) – *«Педагогічні умови виховання шанобливого ставлення до батьків у старших дошкільників та молодших школярів»*; Науково-практичний семінар «Етнокультурна ідентичність студентської молоді в освітньому просторі: реалії сьогодення» (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 12 квітня 2023 р.) – *«Вшанування батьків у святково-обрядовій культурі українського народу»*; Всеукраїнська науково-практична конференція «Модернізація змісту освіти у

підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців» (Криворізький державний педагогічний університет, 21 квітня 2023 р.) – «Засоби виховання шанобливого ставлення у молодших школярів до батьків»; VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 27 квітня 2023 р., он-лайн) – «Формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків дітей з особливими потребами».

Публікації. Основний зміст дипломної роботи відображено у 2 публікаціях:

1) Гусар В. В. Засоби виховання шанобливого ставлення у молодших школярів до батьків. *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Кривий Ріг, Криворізький державний педагогічний університет, 21 квіт. 2023 р.). Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 252-254. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7071/1/Збірник%20тез%202023_КПМТО.pdf.

2) Гусар В. В. Формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки. *Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2023. Випуск XIX. С. 125-128.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (61 найменування) і додатків.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні наведено теоретичне узагальнення актуального питання забезпечення ефективності формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки і представлено його практичне вирішення шляхом упровадження відповідних педагогічних умов.

1. На підставі аналізу наукових джерел у дослідженні уточнено сутність поняття «шанобливе ставлення молодших школярів до батьків» як моральну якість учня початкових класів, основою якої є знання про відповідні моральні норми та правила поведінки та бажання діяти згідно ними, що зумовлюють емоційно-ціннісне ставлення до батьків, яке стійко виявляється в привітності, тактовності, доброзичливості, довірі та безкорисливій турботі щодо них.

Процес формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків визначено як організацію засвоєння історично зумовленої сукупності ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної поведінки українського народу щодо найрідніших людей, що спрямована на розвиток у здобувачів початкової освіти когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного компонента прояву шанобливого ставлення до батьків та досягнення духовної єдності поколінь.

2. У контексті дослідження нами доведено, що ефективним засобом формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків є етнопедагогіка. В українській народній традиції образи Батька та Матері наділені багатьма людськими чеснотами. Згідно уявлень українського народу, батько – голова сім'ї, годувальник, господар, захисник, мудрий, справедливий, сильний, мужній, надійний, мати – годувальниця, захисниця, вихователька, помічниця, порадиця, наставниця, джерело душевного тепла, турботи, ласки, любові, терпіння, молитви за долю та щастя своєї дитини.

Батько та мати для дитини є найріднішими, найщирішими та найдорожчими людьми, які самовіддано по-справжньому люблять її. Приклади таких образів розкриваються у релігійних текстах, поведінці і вчинках героїв фольклорних і художніх творів українських письменників, видатних педагогів, митців і вчених минулого і сучасності.

3. Молодший шкільний вік є сензитивним у формуванні шанобливого ставлення учнів початкових класів до батьків, сприятливим періодом для розвитку і закріплення моральних мотивів діяльності й поведінки. Когнітивна сфера учня початкових класів характеризується активним розвитком етичної оцінки вчинків, самооцінки, здатністю розрізняти моральні поняття, емоційна сфера – активністю, підвищеною емоційністю, здатністю проникати в емоційні стани інших людей, розвитком духовно-моральної мотивації, поведінкова сфера – появою почуття відповідальності за свою поведінку та здатністю до її самоконтролю.

Розуміння сутності феномену «шанобливе ставлення молодших школярів до батьків» та психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку дало нам змогу визначити компоненти структури досліджуваного поняття (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний) та схарактеризувати критерії і показники сформованості у молодших школярів прояву шанобливого ставлення до батьків.

4. Узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури та констатувального експерименту дало змогу визначити комплекс педагогічних умов формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки, який охоплює збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діялісної складових шанобливого ставлення молодших школярів до батьків у позаурочній діяльності на основі народного фольклору; узгодження виховних позицій вчителів і батьків у формуванні шанобливого ставлення молодших школярів до батьків на засадах етнопедагогіки; організацію спільної культурно-дозвілєвої діяльності батьків і учнів початкових класів народознавчого змісту, спрямованої на формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків.

5. Шляхом педагогічного експерименту встановлено, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов формування шанобливого ставлення молодших школярів до батьків засобами етнопедагогіки сприяла підвищенню рівня сформованості досліджуваного феномену в учнів 2 класу. Наявність позитивної динаміки за всіма критеріями сформованості шанобливого ставлення молодших школярів до батьків свідчить, що мети досягнуто, гіпотезу доведено, а задачі дослідження розв'язані.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблеми. Його перспективність полягає у вивченні потенціалу мас-медіа у формуванні шанобливого ставлення молодших школярів до батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеевко Т. У чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей? *Рідна школа*. 2001. № 3. С. 33–36.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 460 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН. 1998. 378 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. С. 97.
6. Біблія / пер. Р. Турконяка. ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2016. 1064 с.
7. Богуш А. М. Через усвідомлення – до оцінки: бесіди на морально-етичні теми. *Дошкільне виховання*. 1997. № 9. С. 5–6.
8. Бутенко О. Г. Виховання у старших дошкільників шанобливого ставлення до матері: понятійно-категоріальний апарат. *Імідж сучасного педагога*. 2010. № 6–7(105–106). С. 121–124.
9. Бутенко О. Г. Теорія і методика виховання у дітей 5-6 років шанобливого ставлення до матері : монографія. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Вид. 2, перероб. і виправл. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2021. 216 с.
10. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. 191 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
12. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва,

В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Острианська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; за заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с.

13. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2006. 608 с.

14. Вишня О. Як ми колись учились. Вибрані твори. Київ : Веселка, 1986. С. 24–26.

15. Гаміна Т. С., Гончар О. Ю. Педагогіка сімейного виховання : Навчальний посібник. Луганськ : Альма-матер, 2012. 523 с.

16. Геращенко В. Село моє : вірші. Мамо моя рідна і єдина. URL: <http://www.poeziya-ukrainy.com.ua/category/virshi-viktora-gerashhenko/selo-moje/> (дата звернення: 25.04.2023).

17. Довженко О. Зачарована Десна. Київ : Веселка, 1993. 150 с.

18. Захаренко О. А. Приватний архів родини Захаренків. п. 18. 1998, С. 6.

19. Коцюбинський М. Маленький грішник. URL: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/kocubinsky/ype9t.html> (дата звернення: 17.05.2023).

20. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ : Фенікс, 2009. С. 180.

21. Крамаренко Л. І. Педагогічні умови формування інтересу майбутніх учителів до науково-педагогічних знань у навчальному процесі педучилища. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. ім. П. Тичини*. Київ : Міленіум. 2004. С. 63.

22. Курчатова А. В. Проблема шанобливого ставлення до батька в системі підготовки майбутніх вихователів ДНЗ. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського* : збірник наукових праць. Випуск 1.37. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. С. 233–236.

23. Курчатова А. В. Шанобливе ставлення до батька як аспект морального виховання дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О Сухомлинського* : збірник наукових праць. Випуск 1.41 (93). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. С. 105–108.
24. Курчатова А. В. Шануймо батька : методичний посібник. Миколаїв : СПД Румянцева, 2017. 95 с.
25. Макаренко А. С. Книга батьків. Київ. 1980. 327 с.
26. Максимович О. М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей : навчально-методичний посібник / О. М. Максимович, В. Г. Постовий. Київ : ДЦССМ, 2004. 140 с.
27. Максимюк С. П. Педагогіка Київ : Кондор, 2009. 670 с.
28. Малишко А. Твори. URL: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-andriya-malyshka/> (дата звернення: 22.04.2023).
29. Молитвослов українською мовою. URL : <https://news.church.ua/2023/08/10/kda-ta-informacijno-prosvitnickij-viddil-upc-predstavili-molitvoslov-ukrajinskoju-movoyu-u-formati-audioknigi-audio/#> (дата звернення: 15.08. 2023).
30. Мономах В. Повчання. URL: http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1096.monomah_povchannya.php (дата звернення: 30.01.2023).
31. Павелків Р. В. Експериментальне вивчення сформованості у молодших школярів моральних якостей щедрості та безкорисливості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2004.Т. VI. Ч. 3. с. 245 –251.
32. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : дис. ... д-ра. псих. наук : 19.00.09 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Рівне. 2005. С. 30.
33. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник. Київ : Кондор. 2005. С. 267.

34. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 13-14 квітня, 2011. С. 56-58.
35. Приказки та прислів'я про мачуху. URL: <http://vislovi.in.ua/prikazki-temi/96-machuha.html> (дата звернення: 10.05.2023).
36. Ранкова зустріч: що це і навіщо. URL: <https://nus.org.ua/articles/rankova-zustrich-shho-tse-i-navishho/> (дата звернення: 25.05.2021).
37. Родинне виховання : школа і сім'я – виховуємо разом. Київ : Шк. світ, 2007. 104 с. (Б-ка «Шк. світу»).
38. Симоненко В. Твори. URL: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/vasyl-symonenko/>(дата звернення: 20.04.2023).
39. Сірополко С. Історія освіти в Україні. 2 вид. Львів : Афіша, 2001. 664 с.
40. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1972. Т.1. 530 с.
41. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. Київ, 1973. Т. 2. С. 99 – 118.
42. Словник-довідник з професійної педагогіки / І. О. Бартенева, І. М. Богданова, І. В. Бужина [та ін.]; за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.
43. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml> (дата звернення: 01.03. 2023).
44. Словник української мови (Академічний тлумачний словник). URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 13.03. 2023).
45. Стельмахович М. Г. Українська родина педагогіка : навч. посібник. Київ : ІСДО, 1996. 228 с.
46. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. школа,

1976.

47. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Радянська школа, 1978. 263 с.

48. Сухомлинський В. О. Павліська середня школа : Вибр. твори: у 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 4. 432 с.

49. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори. Т. 1. Київ : Радянська школа. 1977. С. 283.

50. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибр. твори : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т.2. С. 147–416.

51. Таглін С. Про народні паремії та національну свідомість як етнопсихологічний феномен. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія. Випуск 3. Харків. 1994. С. 21-29.

52. Українська література : хрестоматія для 11 кл. серед навч. закладів / упоряд. Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2000. 576 с.

53. Український Радянський Енциклопедичний Словник : у 3-х т. / Академія наук Української РСР; голов. редкол.: М. Бажан (голов. ред.); І. К. Білодід, І. О. Гуржій, О. З. Жмудський, Р. Є. Кавецький та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ УРСР, 1967. 856 с. : іл.; карти.

54. Українські народні думи та історичні пісні / Упор. П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах / за ред. дійсного члена АН УРСР доктора філологічних наук М.Т. Рильського. Київ : Вид-во АН УРСР. 1955. 659 с.

55. Українські прислів'я та приказки / уклад. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.

56. Ушинський К. Д. Про народність в суспільному вихованні. URL: http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_narodn_vospit.html (дата звернення: 21.02.2023).

57. Федорова, М. А. Змістова характеристика моральних цінностей молодших школярів. Молодь і ринок, 2016. С. 56-62.

58. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. VI. 742 с.

59. Чорна О. О. Педагогічні умови виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей. Рідна школа. 2006. № 4. С.18-20.

60. Чорна О. О. Співпраця школи та сім'ї у вихованні в молодших школярів шанобливого ставлення до людей. *Вісник Черкаського університету; серія «Педагогічні науки»*. Випуск 98. Черкаси, 2007. С. 146-151. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74327543.pdf> (дата звернення: 21.03.2023).

61. Шевченко Т. Мені тринадцятий минало : Вибрані поезії / передмова Олеся Гончара. Київ : Веселка, 1989. 159 с.